

Oponentský posudek
disertační práce na ÚFaR UK Praha

Václav Němec
**Pojem různosti v trojičném konceptu Maria Victorina
(Rozbor spisu *Adversus Arium Ib*)**

Charakteristika

Práce (329 str.) se skládá ze čtyř víceméně samostatných studií k tématu totožnosti a různosti v díle latinsky píšícího křesťanského autora 4. století Maria Victorina *Quod trinitas homoousios sit*, vydávanému pod názvem *Adversus Arium I, pars altera (B)*, tj. I,48-64 (dále AA). Její hlavní pozornost se soustředí na dosud neidentifikovaný (novo)platonský zdroj, resp. zdroje, z nichž Victorinus čerpal, s erudovaným přihlídnutím k širokému horizontu pozdně antické filosofie a gnostické literatury. Němcovo vyhodnocování možných Victorinových zdrojů si neklade za cíl přijít s novou hypotézou, ale zvážit oprávněnost hypotéz stávajících a při té příležitosti rozkrýt myšlenkové zázemí, z něhož Victorinus vycházel.

(I) V první stati *Otázka absolutní difference a rod jsoucna (AA I,48,4-9 a novoplatónská interpretace Aristotelových Kategorií)*, str. 27-70, autor polemizuje s interpretací P. Hadota uvedených šesti řádků, přičemž ukazuje, že Victorinovo pojetí „rodu jsoucna“ je sice třeba číst prismatem novoplatonských komentátorů *Kategorií*, zejména Dexippa a jeho zdroje Porfyria, jak tvrdí francouzský badatel, nicméně s poněkud jiným výsledkem (k této polemice podrobněji níže). (II) Druhá stať *Modality poměru totožnosti a různosti (AA I,48,22-27 a novoplatónská exegese Timaiia 35a)*, str. 71-94, ukazuje, že Victorinovo pochopení vztahu totožnosti a různosti se velmi pravděpodobně blíží ztracenému Profyriovu komentáři k *Timaiu* 35a (který ovšem Victorinus nemusel číst přímo). (III) V nejdelší třetí studii *Problém transcendence Jedna vůči řádu difference: Dialektika negativní a afirmativní theologie v AA I,49,9-50,21*, str. 95-231, V. Němec přináší detailní srovnání tohoto Victorinova textu obsahujícího negativní a afirmativní výpovědi o Jednu jako transcendentním počátku veškeré mnohosti s paralelní pasáží v koptském traktátu setovské gnose *Zóstrianos*, který snad čerpal z téhož zdroje jako Victorinus. Pro všechna jednotlivá epiteta V. Němec zkoumá také dějiny jejich užití v platonské tradici. (IV) Teprve v poslední části *Sebekonstituce božské substance a role různosti v sebe-multiplikaci Jedna*, str. 232-309, se dozvídáme o vlastním specifiku Victorinovy představy totožnosti a různosti, na níž je vybudována i jeho trojiční nauka, totiž o vzájemné implikaci všech tří osob, jejichž různost je chápána jako predominance vždy jednoho z konstitutivních členů, jimiž jsou existence, život, myšlení/bláženost. Také zde V. Němec zkoumá zejména možný Victorinův zdroj, aby konstatoval (str. 283), že ze známých pojetí se Victorinovo uvažování nejvíce blíží nejmenovanému komentátorovi *Parmenida*, jehož zmiňuje Proklos ve svém komentáři k tomuto dialogu jako třetího v řadě svých předchůdců

(také zde se totiž počítá s preexistencí trojiny jsoucno-život-myšlení v samém transcendentním Jednu, srv. Proklos, *In Parm.*, Cousin 1106).

Němcův věcný závěr zní, že Victorinovo pojetí různosti (a patrně již pojetí různosti Victorinova zdroje) se odlišuje od pojetí Plotinova a většiny pozdějších novoplatoniků, neboť se snaží novou interpretací Platonovy nauky o nejvyšších rodech z dialogu *Sofistes* korigovat napětí, jímž je zatížena různost v novoplatonské tradici (totiž tenzi mezi sebesdílením prvního počátku a představou zrodu intelektu z něho na základě odcizující opovážlivé touhy). Alternativní pojetí, které Victorinus patrně našel ve svém (novo)platonském zdroji, vychází vstříc jeho snaze tlumočit filosofickým jazykem křesťanskou představu o soupodstatnosti božských osob, v níž různost není chápána jako zdroj deficiencie (str. 308).

Přednosti práce

V. Němec si zvolil velmi náročné téma, jehož zpracování si žádá nejen dobrou orientaci v pozdně antické filosofii, patristické teologii i obtížně přehlednutelném pletivu gnostické literatury, ale také filologickou průpravu (znalost latiny, řečtiny a koptštiny). Záběr a hloubka, s nimiž Němec zkoumá antickou literaturu před Victorinem, jsou imponující. Neméně pečlivé je i jeho vyrovnání s novodobým mezinárodním bádáním o Victorinovi a jeho možných zdrojích, které V. Němec jen neresumuje, ale k němuž se částečně staví kriticky, a tuto kritiku podpírá přesvědčivými argumenty. Práce dokazuje, že V. Němec problematice velmi dobře porozuměl a dovede o ní pojednat kompetentně a vyváženě. Práce je psána mimořádně kultivovaným jazykem s velice málo formálními nedostatky (občasné mylně kladené čárky a řecké přízvuky jsou nečetné na rozsah práce).

Nedostatky práce

Za hlavní nedostatek práce pokládám, že jí schází závěrečná shrnující syntéza, kde by čtyři více méně samostatné stati pojaté jako hloubkové sondy k několika místům Victorinova textu byly spojeny a vyhodnoceny z hlediska Victorinova pojetí samého. Victorinovu vlastnímu myšlení je v práci vůbec věnováno překvapivě málo místa (z 309 str. práce je to asi 45 str.). V. Němec neprovádí systematické srovnání koncepce z AA IB s ostatními částmi korpusu AA ani s dalšími Victorinovými díly (ačkoli sám několikrát zmiňuje, že zde najdeme pojetí částečně odlišná). Jeho velmi zajímavý věcný závěr týkající se Victorinova pojetí různosti je pouze zmíněn, není dále promyšlen ani zasazen do celku Victorinova myšlení.

Témata k diskusi

1. V první části své práce (*Otázka absolutní difference a rod jsoucna*) V. Němec podrobuje kritice hypotézu P. Hadota týkající se pasáže AA I,48,11-19:

Sed nihil omnimodis alterius substantiae. Eorum enim quae sunt *on* genus et magis genus in eo quod esse. Sed quoniam esse dupliciter et ipsum *to on* dupliciter. Est enim vere esse. Est et solum esse. Si igitur *to on* vere *on* et solum *on*, sed vere *on* ad omnia *onta* vere et solum *on* ad solum *onta*, sive *synonymós* sive *homonymós* dicuntur, non omnimodis altera sunt.

P. Hadot zde chápe *magis genus in eo quod esse* jako rod ještě vyšší než *on genus*, sám rod jsoucna (*on*) pak jako společný pro *vere on* a *solum on*. V. Němec namítá v zásadě dvojí: (1) *Magis genus in eo quod esse* není rod nadřazený *on genus*, nýbrž jen vysvětlení, že *on genus* „je nejvyšším rodem, /nakolik se vypovídá/ se zřetelem k bytí“ (str. 64). Tento překlad odůvodňuje tím, že i na jiných místech Victorinus obratem *in eo quod* tlumočí řecké *en tó* jako hledisko, z něhož se vypovídá (str. 65n). (2) *On genus* není rod sdružující *vere on* a *solum on*, neboť by se zde *on* vypovídalo homonymně, což v rámci téhož rodu podle Aristotela a jeho novoplatonských komentátorů nelze. *On genus* je tedy třeba (s novoplatonskými vykladači Aristotela) přiřknout jen *vere on*; *solum on* nenáleží přísně vzato do téhož rodu, ale je s *vere on* spojeno jen jakýmsi „společenstvím“ (*communio*, tj. *koinónia*) a *on* se o něm vypovídá ve smyslu „záměrné“ (tj. nenáhodné) homonymie na základě „vztahu k jedné věci“ (str. 66).

Tato Němcova argumentace v obou svých částech vychází z předpokladu, že Victorinova pasáž musí zapadat do linie novoplatonských vykladačů Aristotela, konkrétně se podobat Dexippovi, čerpajícímu z Porfyria (tuto odvozenost předpokládal již P. Hadot). Je nepochybné, že tato tradice nám pomůže porozumět kontextu, v němž Victorinus psal, nicméně nepokládám za zcela spolehlivé činit ji kritériem pro četbu Victorinovy pasáže, a to i za cenu určitého násilí na textu. Nezdá se totiž na základě textu zcela vyloučené, ba spíše pravděpodobné (k bodu 2), že Victorinus nemá na mysli *vere on genus* (jak to interpretuje Václav Němec, viz kupř. náčrt str. 65), nýbrž opravdu *on genus* zastřešující *vere on* a *solum on*, jakkoli je tato představa v rámci tradice Aristotelových komentátorů zcela neobvyklá. *On genus* se podle citované pasáže jeví jako určité vysvětlení *communio* mezi všemi jsoucnými, které by jinak ve Victorinově textu zůstalo poněkud nevysvětleno. Rovněž nepokládám za zcela vyloučené (k bodu 1), že Victorinus také zde (jako na jiných místech) chtěl rozlišit mezi *on* a *esse* a tuto odlišnost, která má v jeho konceptu základní důležitost, naznačuje (jistě poněkud nešťastně) s užitím výrazů *genus – magis genus*. Tento druhý motiv, velmi důležitý pro celkovou interpretaci P. Hadota, nechává V. Němec ve své polemice zcela bez komentáře, spokojuje se s poznámkou, že P. Hadot byl (pro čtenáře zcela nepochopitelně) sveden „k nadbytečnému množování rodů“ (str. 65).

Vzhledem k tomu, že Victorinovy novoplatonské zdroje s určitostí neznáme, není nikterak jisté, že Porfyriova interpretace Aristotela musí být spolehlivým vodítkem k výkladu Victorinova textu (jak to předpokládal P. Hadot na základě své, mezitím sporné, identifikace Victorinovy novoplatonské inspirace).

2. Ve třetí části své práce, která je věnována transcenci Jedna vůči řádu difference, zmiňuje V. Němec v úvodu Victorinovu koncepci křesťanské Trojice v Bohu vybudovanou pomocí dvou dvojic: *unum duo* čili *duo unum* (Otec a Syn) a *in uno duo* (Syn a Duch) (str. 96n). Victorinus chce patrně vyjádřit, že první dvě osoby Trojice se

k sobě mají jinak než druhá a třetí, ačkoli oba tyto páry tvoří jakési dvojiny, které jsou mezi sebou jedno, a obě dohromady jsou pak konsubstanciální jednotou tří členů (druhý pár je vnitřním rozvinutím druhého členu dvojiny první). Zdá se mi, že V. Němec nevěnuje této odlišnosti dostatek pozornosti a zcela nevysvětluje její význam pro Victorinovo pojetí totožnosti a různosti. Jedná se zejména o dvě pasáže, které by bylo třeba podrobněji analyzovat (v překladu V. Němce navrhuji drobné úpravy, ty však nemají rozhodující význam, chybí spíše soustavnější výklad o tomto tématu):

De deo et *logó*, hoc est de patre et filio, dei permissu, sufficienter dictum, quoniam unum quae duo. Dictum et de *logó*, hoc est de filio et de sancto spiritu, quod in uno duo. Si igitur quae duo unum et in uno duo, illud unum in quo sunt duo quoniam cum illo est et ex aeterno cum ipso, semperque simul sunt sibi invicem eadem, duo unum sunt, necesse est igitur ista idem esse. (AA I,49,1-7)

V překladu V. Němce (s **pozměňovacími návrhy**):

O Bohu a Logu, tj. o Otci a Synu, bylo s Boží pomocí dostatečně řečeno, že jsou dva, kteří jsou jedno (*unum quae duo*). Stejně tak bylo řečeno o Logu, tj. o Synu a o svatém Duchu, že jsou dva v jednom (*in uno duo*). Jsou-li tedy tyto oba, tj. **Jsou-li tedy** dva, kteří jsou jedno (*quae duo unum*), a dva, kteří jsou v jednom (*in uno duo*), jedno – protože ono jedno, v němž jsou dva, je s ~~Otcem~~ **oním /jednem/** (*cum illo*) a je s ním od věčnosti a ~~oba-obě~~ jsou vždy spolu a totéž –, **pak musí být i výše zmíněná jména <eo do významu> totožná pak jsou nutně tyto /členy/ totéž.**

Prima tamen duo unum diversa hoc, ut sit pater actualis existentia, id est substantialitas, filius vero actus existentialis. Duo autem reliqua ita duo, ut Christus et spiritus sanctus. In uno duo sint, id est in motu, atque ista duo, ut unum duo. Prima autem duo duo unum. Sic cum in uno duo et cum duo unum, trinitas existit unum. (AA III,18,13-18).

V překladu V. Němce (s **pozměňovacími návrhy**):

První dva členy jsou jedno (*prima duo unum*) a zároveň odlišné na základě toho, že Otec je *existencí* aktu, tj. substancialitou, zatímco Syn je *aktem* existence. Dva zbývající členy tvoří dvojinu tím způsobem (*duo reliqua ita duo*), že Kristus a Duch svatý jsou dva momenty obsažené v jednom (*in uno duo*), rozumí se pohybu, a ~~tak jsou dva jako dva v jednom~~ **avšak jsou dva tak, že jsou jedno, které je dvěma** (*atque i//s//ta duo ut unum duo*), ~~zatímco Otec a Syn~~ **První dva členy pak** jsou dva jako dva, kteří jsou jedno (*duo unum*). Protože jsou tedy Duch a Syn dva v jednom a Syn a Otec dva, kteří jsou jedno, ~~existuje jediná Trojice~~ **Trojice je jedno.**

3. V poslední části své práce (str. 243n) V. Němec pojednává o totožnosti substance tří božských osob, která není „ipseitou“. Vychází při tom z pasáže AA I,54,3-19:

Primum pater et filius idem, filius autem et sanctus spiritus idem. Exsistentia igitur et vita idem. Ergo existentia et beatitudo idem. Rursus esse et vita[m] idem. Et vita et intellegere idem. Esse igitur et intellegere idem. Dictum de istis est in libro qui ante istum est et in aliis, quoniam in uno tria et idcirco eadem tria: *synónyma ara ta tria* secundum nomen quo obtinet unumquidque istorum potentiam suam. Etenim quod est esse et vita et intellegentia est. Sic et aliud ad alia. Eadem igitur et *synónyma* eadem. Congenerata igitur et consubstantialia ista. Sed quasi apparet alteritas quaedam in istis? Et maxime, et idcirco eadem, non ipsa. Quaedam enim sua potentia in occulto et manifesta alia et sunt et intelleguntur. Exsistentia autem in

eadem potentia, simul potentia et consubstantialia sunt et in istis solis inest unum esse eadem, aliis vero ab istis in identitate altera esse et eadem.

Victorinus zde uvádí, že Otec, Syn a Duch svatý jsou totéž (*eadem*), protože jsou „tři v jednom“ (*in uno tria*), a vypovídají se tedy synonymně (*synónyma*). Zároveň je však mezi nimi různost, proto jsou *eadem, non ipsa*. Tuto různost Victorinus vysvětluje jako rozdíl mezi skrytostí potence (*sua potentia in occulto*) a zjevností bytí a nahlédnutelnosti (*manifesta et sunt et intelleguntur*). Jakožto zahrnuté v téže potenci jsou tři osoby jedno a totéž (*in istis solis inest unum esse eadem*), jakožto rozvinuté do různosti jsou „různé i totéž v totožnosti“ (*in identitate altera esse et eadem*).

V. Němec tuto pasáž chápe tak, že původní zahrnutost tří osob v jediné potenci je jakási „ipseita“, rozrůzněná rozvinutím v „substanciální identitu“. Pro toto čtení však v textu není přesvědčivá opora (ani pasáž AA I,41, na niž se Němec odvolává v pozn. 906, nemá jednoznačně tento smysl). Zdá se spíše, že Victorinus rezervuje identitu ve smyslu synonymie pro implikaci tří osob v jediné jakožto potenci (což právě není „ipseita“), kdežto pro jejich rozrůzněnost zavádí charakteristiku „různé i totéž v totožnosti“ (což právě není pouhá identita; je to však patrně totéž co *altera in identitate* z AA I,48, jak V. Němec sám poznamenává). Victorinus tedy patrně ve svém pojetí Trojice rozlišuje trojí: (1) *ipseitu* (vyjadřující v AA I,41 jednotu osoby), (2) *identitu* vlastní třem osobám zahrnutým v jednotu potence, (3) *různé (a totéž) v identitě* charakterizující tři osoby rozvinuté v jejich svébytnosti, spojené však zároveň původní totožností. Pomocí (2) chce přitom Victorinus vysvětlit (3), totiž jak u tří božských osob i při jejich odlišnosti „převažuje totožnost“ (druhá možnost z AA I,48, totiž převažující různost, má být vyloučena).

Hodnocení

Disertace V. Němce nepochybně splňuje požadavky kladené na doktorskou práci v oboru filosofie. Jako celek nebo aspoň v některých svých částech by mohla být cenným příspěvkem k mezinárodnímu bádání, pokud by byla přeložena do některého světového jazyka. Bez váhání ji doporučuji k obhajobě.

Lenka Karfíková
5.5. 2006

